لێكدانەوەی سیستەمی دەسەڵاتداریێتی پەهلەوی ئێرانی لەچوارچێوەی "چەمكی سوڵتانیزم"لە تێگەی كۆمەڵناسی ئەڵمانی"ماكس ڤیبەر"

"چەمكی سوڵتانیزم" بۆ یەكەمجار لەلایەن ماكس ڤیبەرەوە بەكارهاتووە، مەبەستیش لەمە زۆرینەی ئەو ڕژێمە باوكسالارە هاوچەرخانەن "patrimonial "، سیستەمی باوكسالاری، كە لەڕۆژهەڵاتی نزیك بوونی هەیە، ئەمەش جیاوازە لەو سیستەمەی كە لەڕۆژهەڵاتی دووردا هەیە، لەبەرئەوە تایبەتمەندێتی سوڵتانیزم چەند بنەمایەكی هەیە، مەبەستیش لەمە ئەوەیە فەرمانڕەوایەك یان پادشایەك لەقۆناغێك لەقۆناغەكانی حوكمی باوكسالاری خۆیدا بگاتە ئاستێك بە "سوڵتانیست"یان "New patrimonial" ناودەبرێت.

گەر سەیری قۆناغی یەكەم‌و دووەمی دەسەڵاتداریێتی پەهلەوی لەئێراندا بكەین، دەبینین هەوڵیانداوە بۆ گەیشتن بەقۆناغی سیستەمی باوكسالاری، بەلاّم "سیستەمی سوڵتانیزم" ئاڵۆزترە لەو سیستەمە سوڵتانیەتەی، كە لەسەردەمی پێشووتردا هەبووە، زیاتر لەسنوورە سوننەتیەكان "دین‌و خێڵ" خۆی ڕزگار دەكات‌و، لەم جۆرە حوكمەدا فەرمانڕەوا دەسەڵاتی ڕەهاترو بێ سنوورە، هەربۆیە لەمێژووی هاوچەرخی ئێراندا، كەباس لەقۆناغی "سوڵتانیزم" دەكرێت، مەبەست لە دەسەڵاتی "ڕەزاشا ١٩٢١-١٩٤١"و "موحەمەد ڕەزاشا ١٩٤١-١٩٦٣"، كە دەتوانین بەهۆی ئەم تایبەتمەندیانەی لای خوارەوە "سیستەمی سوڵتانیزم" لەدەسەڵاتی پەهلەویدا دیاری بكەین:.

١. **پایەی كۆمەڵایەتی "سیستەمی سوڵتانیزم" سنووردارە:** فەرمانڕەوایانی "سیستەمی سوڵتانیزم" یەكەمجار لەكاتی گرتنەدەست بە پشتگیری هێندێ هێزو پێكهاتەی كۆمەڵایەتی‌و سیاسی دێنە سەرتەخت‌و، بەپشتبەستن بەو هێزانە هەوڵ دەدەن بگەنە دەسەڵات‌و، دواتریش وردەوردە بەرەو تاكڕەوی دەڕۆن‌و پشت لەو هێزو پێكهاتە كۆمەڵایەتی‌و سیاسیانە دەكەن‌و بەڕادەیەكی ئەوتۆ دابڕانێك لەنێوان هەردوولادا دروست دەبێت.

٢. **یاسای ڕواڵەتی {یاسای ڕووكەشی}:** "سیستەمی سوڵتانیزم"ی هاوچەرخ هەوڵیداوە یاسای بنەڕەتی دابنێت‌و سیستەمەكەی شێوەیەكی ڕواڵەتی هاوچەرخانەی هەبێت، دامەزراوەكانی وەكو پەرلەمان‌و ئەنجومەن‌و هەڵبژاردن‌و ڕێكخراوەكان بوونیان هەیە، بەلاّم ئەوە تەنیا ڕووكەشە ئەوەی كە دەسەڵاتی یەكەمی هەیە‌و خاوەن بڕیارە حاكمی وڵاتە، لەڕاستیدا دەسەڵات لەدەستی حكومەتدایە‌و، حكومەتیش لەژێردەستی فەرمانڕەوادایە، كە ئەویش سەرۆك وەزیرانە ئەمیش لەژێر دەستی حاكمی وڵاتدایە‌و لەخزمەتی بەرژەوەندی حاكمی وڵاتدا كاردەكات نەوەك خەڵكی ئاسایی، گەر تەماشای ئێران بكەین دەبینین سوڵتانیزمی هاوچەرخ كاری لەسەرئەمە كردووە، واتە هەوڵیداوە پرۆڤەی دەسەڵاتدارێتی كۆن بكات لەبەرگێكی نوێدا، ئەمەش بەمانای گێڕانەوە بووە بۆ حوكمی كۆن بەلاّم بە ستایلێكی نوێ، {ماروین زونیز}دەڵێت:"لە ڕژێمی شای ئێراندا دەسەڵاتی سیاسی‌و توانای سیاسی تەنیا لەدەستی شا دابووە، واتە شا سەرچاوەی هەموو دەسەڵاتەكان بووە، ئەمەش بەپشتبەستن بەنزیكەی ٣٠٠ كەس لە نوخبەی سیاسی نێو كۆمەڵگەی ئێرانی سیستەمەكەی بەڕێوەدەبات، ئەم ٣٠٠ كەسە هێڵی جیاكەرەوە بوون لەنێوان شاو چینی كۆمەڵایەتداو بڕیارو فەرمانی شایان بەسەر ئەو چینە كۆمەڵایەتیەدا جێبەجێ دەكرد".

ئەركی ڕێكخراوە دەوڵەتی‌و سەربازیەكانیش كۆنترۆڵكردنی چالاكی خەڵك بوو، كەئەمەش تواناو قابلیەتی سیستەمی دەسەڵاتدارێتی ئێرانی لاوازدەكرد، بەتایبەتی لەپرۆسەی گەشەكردنی ئابووری‌و سیاسی‌و كۆمەڵایەتیدا.

٣. پشتبەستن بەهێزی دەرەکی: "سیستەمە سوڵتانیزمەکان" هەمیشە هەوڵدەدەن پشت بەهێزی دەرەکی ببەستن، لەجیاتی ئەوەی پشت بەپێگەی کۆمەڵایەتیو هێزی خۆی ببەستێت، بۆنمونە پەیوەندی ڕەزاشا لەگەڵ بەریتانیاو پشتپێبەستنیو پاشان ڕوو وەرگێڕان لە ئینگلیزو کشان بەرەو ئەڵمانیاو، موحەمەد ڕەزاشای کوڕیشی پشتبەستنی بەئەمەریکاو بوونی پەیوەندی لەگەڵ ئەمەریکا زۆر بەڕوونی دەبینرێت، کەمجار دەبینرێت لەمێژووی ئێراندا دەسەڵاتداران پشتیان بەهێزی دەرەکی نەبەستبێت، لەگەڵ ئەوەی ئەم جۆرە سیستەمە نەریتە کۆنەکان بەشێوەیەکی مۆدێرن زیندودەکاتەوە، وەکو ئامرازێك بۆ خۆ سەپاندن، بەڵام هەر پشتئەستوورە بەهێزی دەرەکی.

٤. پشتبەستن بە ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزم: بۆ بەدەستهێنانی مەشروعیەتو پاراستنی دەسەڵاتی خۆی لەسەردەمی قۆناغی هاوچەرخدا "سیستەمی سولتانیزم" خۆی بە ناسیۆنالیزمی ڕۆمانتیکی دەبەستێتەوە، ئەویش "بە چەپڵەلێدانو بۆ مێژووی ڕابردوو و بانگەشەکردن بۆ پان ئێرانیزمو گەڕانەوە بۆ ئێرانی کۆنو دژایەتیکردنی ئاینی ئیسلامو زمانی عەرەبیو گرنگیدان بە ئاینی زەردەشتیو زیندوکردنەوەی جەژنە کۆنەکانی شاهەنشاییو گۆڕینی مانگە عەرەبییەکان بۆ مانگی ئێرانیو...هتد".

٥. باڵادەستی ڕەهبەرگەرایی{شەخسیەتگەرایی}:

أ. هەوڵدان بۆ گەورەکردنی فەرمانڕەوا زیاتر لەقەبارەی خۆیو پێدانی نازناوی شاهەنشا.

ب. نیشاندانی ئەو کەسایەتیانە وەکو بیرمەندو کەسایەتی پیرۆزو ئازاو لێهاتوو ناساندنی وەکو کاوەی سەدەی بستەم.

ج. هەولدان بۆ سەپاندنی ناوی شاو فەرمانڕەوا بەسەر ناوی گەڕەكو شەقامو خوێندنگەو یاریگاو شوێنە گشتیەکانی تردا.

د. خزمچێتیو پشتبەستن بە ئەندامانی بنەماڵە وەکو "ئەشرەفو فەرەح" بەبێ ئەوەی ئەمانە هیچ پلەیەکیان لە حکومەتدا هەبێت بەشداری بڕیاردانو دەسەڵاتیان دەکرد.

هـ. لە "سیستەمی سولتانیزم"دا فەرمانڕەوا لەگەڵ ئەوەی لەبنەماڵەی ناودار نەبوون، بەڵام لە هەوڵی گەورەکردنو پیرۆزکردنی ڕەچەڵەکی خۆیان بوونو لە هەوڵداندا بوون بۆ داتاشینی ناوی گەورە بۆ بنەماڵەکەیان، لەسیاسەتدا زیرەكو فێڵبازبوون، بەڵام کەسایەتی نائەخلاقیو درۆزن بوونو جێگەی متمانە نەبوونو هەردوو سەرۆکیش "ڕەزاشاو موحەمەدی کوڕی"ئەو سیفەتانەیان تێدابوو.

٦. شێواندنی سنووری نێوان ڕژێمو خەڵك: لە "سیستەمی سولتانیزم"دا بەرپرسیاران زیاتر لەبەردەم سوڵتان بەرپرسیاربوون نەك لەبەرامبەر خەڵك، پاداشتو سزاش لەسەربنەمای گوێڕایەڵیو ملکەچیو نافەرمانییە بۆ خودی فەرمانڕەوا، هەربۆیە بەرپرسان هەموو هەوڵێکیان بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندی فەرمانڕەوایەو، نوێنەرایەتی هیچ چینو توێژێکی کۆمەڵایەتی ناکەنو لێیشی بێبەرین، ئەمەش لەسیستەمی پەهلەویدا بەدیدەکرێت، بۆنمونە دوای ئەوەی ڕەزاشا بەهاوکاری هەندێ لایەن دەسەڵاتی گرتەدەست دەستیکرد بەلەناوبردنی زۆرێك لەهاوکارەکانی خۆی وەکو لەناوبردنی "تەیمورتاش"، تەنانەت ئەوکەسانەی کە لەناو سیستەمەکەدا کەسانی لێهاتوو و شیاوبوون یان دەکوژران یان دەبوو ڕابکەن.

٧. پێکهێنانی تۆڕێك بۆمەبەستی بەرژەوەندی ماددی: لە"سیستەمی سولّتانیزم"دا بۆ بەدەستهێنانی ڕەوایەتی ماددی هەوڵدەدرێت تەنها یەك لایەن نەگرێتەوە، بەڵکو سەرجەم لایەنەکان بگرێتەوەو لەڕێگەی درووستکردنی دامو دەزگاوە کۆنترۆڵی ئەوە دەکرێت، وەکو "دەزگای پەهلەوی" ئەمەش ڕێگرە لە پەرەپێدانو پێشکەوتنی وڵاتو ڕێگەگرتن لە گەشەکردنی ئامرازی پێشکەوتن.

٨. گەشەکردنی ئابووری ناوهاوسەنگ {سەرمایەی ویَل}: هەرچەندە ڕژێمە سولّتانیەکان دەگونجێ گەشەی ئابووری بەرچاوو ئەزموون بکەن، بەلاّم بەدرێژایی کات شەخسیەتگەراییو فەسادی نیزامی سیاسی زاڵدەبێت بەسەر ئەو گەشە ئابووریەو شکستدەهێنێتو، دەستگرتن بەسەر موڵکداریتیو دەستگرتن بەسەر پارەی بانكو زەوییە کشتوکاڵیەکانو بازرگانی دەرەکیو هۆکارەکانی خزمەتگوزاریو کۆنترۆڵکردنی بازاڕ بەقازانجی چینی دەسەڵاتدارو، ئەمەش کاریگەری مەترسیداری لێدەکەوێتەوە، لەسەرەتادا هەردوو سەرۆك "ڕەزاشاو موحەمەدی کوڕی" بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی خۆیان هێندێ کاری چاکسازیان ئەنجامداوە، بەلاّم لەدواییدا ئەم کارانەیان بوونەهۆی گەشەکردنی ئابووری ناهاوسەنگ، ئەو لەمپەرانەی کە ڕێگربوون لەگەشەکردنی وڵات وایکرد هێدی هێدی چینی ناوەڕاستو بورژوا، کە لەقۆناغی دروستبووندا بوو گورزی گەورەیان بەربکەوێتو بەشێوەیەك دەوڵەتو فەرمانڕەوا لەژێر دەسەڵاتی خۆیدا بهێڵێتەوە.

٩. گەندەڵی {فەساد}: یەکێکە لەهەرە پایە سەرەکیەکانی سیستەمی سولّتانیزم، بەپێی ووتەی "هانتکتۆن" فەساد تایبەتمەندێتی هەرە سەرەکی "سیستەمی سولّتانیزم"ە، واتە گەندەڵیو سولّتانیزم دووڕووی یەك دراون، واتە گەر بتەوێت فەسادی نەهێڵیت دەبێ یەکەمجار سولّتانیەت لەناوبەرێت، بەکارهێنانی دەسەڵاتی سیاسی بۆ قازانجی تایبەتی سولّتانیزم، دانەنانی کەسی شیاوە بۆ شوێنی شیاو.

١٠. قەیرانی دەسەڵاتداریتی: لەبەرئەوەی پشت بەپایە بەهێزەکانی سیاسیو کۆمەڵایەتیو نابەستێتو دادپەروەری تێدا نییەو وابەستەیە بە نوخبەیەکی دەسەلاّت ڕەهای پەیوەندیدار بەبێگانەوە، ئەگەر پشتگیری هێزی دەرەکی نەبێت قەیرانی ناوخۆ سەرهەڵدەداتو دەسەلاّت تووشی قەیران دەبێت، ئەم دەسەڵاتانە لاوازن، هەرچەندە بەڕواڵەتیش خاوەنی هێزی سەربازی گەورەو دامو دەزگای داپلۆسین بن، بۆ سەرکوتکردنی ناوخۆ بەکاردەهێنرێن، بەلاّم ئەم ڕژێمانە بەرگەی یەك لەرزەی لەناکاوو ڕووبەڕووبوونەوەی فەرهەنگیو ئایدۆلۆژی ناگرنو بەزوویی دادەڕمێن.

١١. ئایندەی تەمومژاوی چاوەڕێی ئەم ڕژێمانەیە: ئەم ڕژێمە کۆمەڵێ میراتی وێرانکاری لەدوای خۆیان بەجێدەهێڵن وەکوفەسادی کۆمەڵگاو نەبوونی مەشروعیەتی تاکەکانو نەبوونی دامو دەزگای بیرۆکراتی گونجاوو نەبوونی سیستەمێکی پشتبەخۆبەستوو، جگەلەوەش بڵاوبوونەوەی توندوتیژیو نەبوونی متمانەو هاوبەستەگی کۆمەڵایەتیو تەنانەت لەدوای ڕووخانی ڕژێمەکەش ئەم حاڵەتە بەردەوامەو ئایندەی کۆمەڵگە تەمومژاوییە.